

MULK HUQUQI VA UNING TURLARI: XUSUSIY, DAVLAT VA ARALASH MULK

Qahramonov Xurshid Ixtiyor o'g'li

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti

Dekan o'rinbosari

kakhramonov_khurshid@mail.ru

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada mulk huquqi tushunchasi, uning huquqiy mazmuni va mulkchilik shakllarining asosiy turlari — xususiy, davlat va aralash mulk ilmiy-huquqiy jihatdan batafsil tahlil qilinadi. Mulk huquqining konstitutsiyaviy va fuqarolik-huquqiy asoslari, bozor iqtisodiyoti sharoitida uning ahamiyati, shuningdek, mulk huquqini amalga oshirish va himoya qilish mexanizmlari yoritib beriladi. Maqolada O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan huquqiy va iqtisodiy islohotlar kontekstida mulkchilik shakllarining o'zaro uyg'unligi va rivojlanish tendensiyalari ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *mulk huquqi, xususiy mulk, davlat mulki, aralash mulk, mulkchilik shakllari, fuqarolik huquqi.*

Kirish. Mulk huquqi har qanday jamiyatning iqtisodiy va huquqiy tizimida markaziy o'rin egallaydi. U ishlab chiqarish vositalari, moddiy va nomoddiy ne'matlarning kimga tegishli ekanligini, ulardan qanday foydalanilishi va tasarruf etilishini belgilaydi. Mulk munosabatlari jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy aloqalarning asosi bo'lib, ularning huquqiy jihatdan tartibga solinishi barqaror rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy davlat barpo etish jarayonida mulk huquqini mustahkamlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, xususiy mulk daxlsizligi, mulkchilik shakllarining tengligi va davlat tomonidan ishonchli himoya qilinishi konstitutsiyaviy darajada kafolatlangan. Ushbu maqolada mulk huquqining nazariy asoslari hamda xususiy, davlat va aralash mulkning huquqiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Mulk huquqi — bu shaxsning o'ziga tegishli mol-mulkka nisbatan egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqlarining yig'indisidir. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga muvofiq, mulk huquqi mulkdorga mol-mulk ustidan to'liq xo'jalik yuritish imkonini beradi. Mulk huquqining mazmuni uch asosiy vakolatdan iborat: egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish. Egalik qilish huquqi mol-mulkni amalda o'z tasarrufida saqlashni, foydalanish huquqi undan foydali xususiyatlarini olishni, tasarruf etish huquqi esa mol-mulkning huquqiy taqdirini belgilashni anglatadi. Ushbu elementlar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, mulkdorning huquqiy maqomini belgilaydi.

Xususiy mulk — jismoniy va yuridik shaxslarga tegishli boʻlgan mol-mulk majmui boʻlib, bozor iqtisodiyotining asosiy tayanchi va iqtisodiy erkinlikning muhim kafolati hisoblanadi. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida xususiy mulk daxlsizligi alohida mustahkamlangan boʻlib, ushbu norma mulkdorning huquqlari davlat tomonidan ishonchli himoya qilinishini anglatadi. Xususiy mulk huquqining konstitutsiyaviy darajada eʼtirof etilishi mulk munosabatlarining barqarorligini taʼminlashga, iqtisodiy ishonch muhitini shakllantirishga hamda fuqarolar va tadbirkorlarning huquqiy himoyasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, xususiy mulk tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, sogʻlom raqobat muhitini shakllantirish va bozor mexanizmlarining samarali ishlashini taʼminlashda muhim rol oʻynaydi.

Xususiy sektor faoliyatining kengayishi davlatning iqtisodiyotdagi bevosita ishtirokini kamaytirib, resurslardan yanada oqilona foydalanish imkonini yaratadi. Xususiy mulk obyektlariga yer uchastkalari, bino-inshootlar, ishlab chiqarish vositalari, transport vositalari, pul mablagʻlari, qimmatli qogʻozlar, shuningdek, intellektual mulk obyektlari — mualliflik huquqlari, patentlar, tovar belgilari va boshqa nomoddiy aktivlar kiradi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida intellektual mulkning ahamiyati tobora ortib borayotgani, xususiy mulkning nafaqat moddiy, balki nomoddiy shakllari ham iqtisodiy qiymatga ega ekanini koʻrsatadi. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, xususiy mulk faqatgina qonunda qatʼiy belgilangan hollarda, jamoat manfaatlari yoʻlida va mulkdorga oldindan hamda adolatli kompensatsiya toʻlangan taqdirda olib qoʻyilishi mumkin. Ushbu qoida mulk huquqining kafolatlanganligini, mulkdor manfaatlarining ustuvorligini hamda davlatning mulk munosabatlariga noqonuniy aralashuviga yoʻl qoʻyilmasligini taʼminlashga xizmat qiladi. Shu tariqa, xususiy mulk huquqining mustahkam huquqiy himoyasi iqtisodiy barqarorlikni taʼminlash, investitsion muhitni yaxshilash va huquqiy davlat asoslarini mustahkamlashda muhim omil boʻlib qolmoqda.

Davlat mulki - bu davlatga tegishli boʻlgan va butun jamiyat manfaatlariga xizmat qiluvchi mol-mulk majmui boʻlib, u ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni taʼminlashda muhim oʻrin tutadi. Davlat mulkiga tabiiy resurslar (yer, yer osti boyliklari, suv va oʻrmon fondi), strategik ahamiyatga ega boʻlgan obyektlar, transport va energetika infratuzilmalari, shuningdek, davlat korxonalari, muassasalari va tashkilotlarining mol-mulki kiradi. Ushbu mulk obyektlari davlatning iqtisodiy suvereniteti va milliy manfaatlarini himoya qilish nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega. Davlat mulkining asosiy vazifasi aholi ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy xizmatlarning uzluksiz faoliyatini taʼminlash, milliy xavfsizlik va mudofaa salohiyatini mustahkamlash hamda iqtisodiy barqarorlikni saqlashdan iborat. Davlat mulki orqali sogʻliqni saqlash, taʼlim, transport, energetika va kommunal xizmatlar kabi ijtimoiy ahamiyatga ega sohalarining rivojlanishi taʼminlanadi. Shu bilan birga, davlat mulki iqtisodiyotda strategik tarmoqlarni nazorat qilish va inqirozli holatlarda

barqarorlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Davlat mulki ustidan egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish vakolatlari maxsus vakolatli davlat organlari tomonidan qonunchilikda belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Mazkur organlar davlat mulkidan samarali foydalanish, uning saqlanishi va ko'paytirilishini ta'minlash uchun mas'ul hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida davlat mulkini boshqarish samaradorligini oshirish, uni xususiy sektor ishtirokiga ochish, shaffoflikni ta'minlash hamda xususiylashtirish jarayonlarini jadallashtirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar davlat mulkidan foydalanish samaradorligini oshirish, byudjet tushumlarini ko'paytirish va bozor iqtisodiyoti mexanizmlarini chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda.

Aralash mulk- davlat va xususiy sektor ishtirokida shakllanadigan mulk shakli bo'lib, u iqtisodiyotda davlat va bozor mexanizmlarining o'zaro uyg'unlashuvini ifodalaydi. Ushbu mulk shakli ko'pincha davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan loyihalar, korxonalar va infratuzilma obyektlari faoliyatida namoyon bo'ladi. Aralash mulk davlatning ijtimoiy va strategik manfaatlarini xususiy sektorning tashabbuskorligi, boshqaruv tajribasi va moliyaviy resurslari bilan birlashtirish imkonini beradi. Aralash mulk investitsiyalarni jalb qilish, yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshirish hamda ishlab chiqarish va xizmatlar sohasida samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari orqali yo'l-transport, energetika, sog'liqni saqlash, ta'lim va kommunal xizmatlar kabi ijtimoiy ahamiyatga ega sohalarda zamonaviy va barqaror loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu esa byudjet yukini kamaytirish bilan birga, xizmatlar sifatini oshirish va innovatsion yechimlarni joriy etish imkonini yaratadi.

Davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi qonunchilik aralash mulkning huquqiy asoslarini belgilab, davlat va xususiy sheriklarning huquq va majburiyatlarini, risklarni taqsimlash mexanizmlarini hamda loyiha natijalari uchun javobgarlik choralari aniq tartibga soladi. Mazkur huquqiy mexanizmlar aralash mulk shaklining barqaror faoliyat yuritishini ta'minlab, iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni oshirish va innovatsion rivojlanishni jadallashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, mulk huquqi jamiyatning iqtisodiy va huquqiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan fundamental institutlardan biri hisoblanadi. Mulk munosabatlarining qonuniy va adolatli tartibga solinishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, bozor munosabatlarini rivojlantirish hamda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Xususiy, davlat va aralash mulk shakllari o'zaro uyg'unlashgan holda iqtisodiyotning turli sohalarida samarali faoliyat yuritib, milliy iqtisodiyotning barqaror va uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi. Xususiy mulkning daxlsizligi va huquqiy kafolatlanganligi fuqarolarning iqtisodiy faolligini oshirishga, tadbirkorlik tashabbuslarini rag'batlantirishga hamda investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qiladi. Davlat mulki esa strategik tarmoqlar, ijtimoiy

infratuzilma va umumjamiyat manfaatlarini ta'minlash orqali iqtisodiy xavfsizlik va ijtimoiy adolatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Aralash mulk va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari esa davlat va xususiy sektor manfaatlarini uyg'unlashtirib, yirik loyihalarni amalga oshirish hamda innovatsion rivojlanishni jadallashtirish imkonini beradi. Shu bois, mulk huquqining ishonchli himoyasi, mulkchilik shakllarining tengligi va ularni samarali boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim sharti hisoblanadi. Mulk huquqini mustahkamlash orqali fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchi ortadi, iqtisodiy barqarorlik ta'minlanadi hamda O'zbekiston Respublikasining bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik huquqiy davlat sifatida rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – Toshkent, 2024.
3. “Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. – 2023.
4. Odilqoriyev X. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent, 2022
5. Saidov A. Fuqarolik huquqi. – Toshkent, 2023.